

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Соціологія»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

072 Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок

Тема № 3 Суспільство як соціальна система

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 7 від 30.08. 2023р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол № 7 від 25.08. 2023р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол № 7 від 29.08. 2023р.

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології
Протокол № 8 від 15.08. 2023р.

Розробники:

Старший викладач кафедри соціології та психології факультету №6
Шелкошвеев І.В.

Рецензенти:

1. професор кафедри соціології та психології факультету № 6 ХНУВС, доктор соціологічних наук, Нечитайло І.С.
2. доцент кафедри соціології та соціальної роботи ХНУ ім. Каразіна, кандидат соціологічних наук, доцент Бутиліна О.В.

План лекції

1. Поняття суспільства і системи. «держава», «країна», «соціум».
2. Основні теорії в вивченні суспільства.
3. Типологія суспільств.
4. Соціальні зміни. «Інформаційне суспільство».

Рекомендована література

Основна

1. Артеменко С. Б. Соціологія [Електронний ресурс] : навчально-методичний посібник для самостійної роботи / С. Б. Артеменко, А. Б. Фляшнікова. — К. : КНЕУ, 2012. — 188, [4] с.
2. Гуменюк Л.Й. Соціологія: Хрестоматія (від першоджерел до сучасності). У 2-х томах. — Т.1. — Львів: ЛьвДУВС, 2019. — [Електронний ресурс]
1. Історія соціології: навчальний посібник / За ред. І.П. Рущенка. — Х.: ТОВ «Планета-Прінт», 2017. — 442 с.
2. Курчаба Т. Соціологія : навч.-метод. посіб. / Тетяна Курчаба. — Львів: ПП Сорока Т. Б., 2015. — 183 с.
5. Соціологія : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів – 2-ге вид., доопр., доп / за заг. ред. В.І.Докаша. — Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. — 448 с.
6. Соціологія; підручник / Ю.Ф. Пачковський Н., Коваліско, І.В. Городняк та ін.; за ред. д-ра соціол. наук, проф. Ю.Ф. Пачковського. — Львів; ЛНУ імені Івана Франка, 2011. - 418с.
7. Соціологія: навчальний посібник для студентів для студентів усіх спеціальностей денної форми навчання, що вивчають «Соціологію» / О. В. Горпинич, О. Ю. Клименко, Л. М. Москаленко, М. С. Труш, В. Ф. Ятченко — Київ : ДУТ, 2019. — 235 с.
8. Соціологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.Г.Городяненка.- К.: Видавничий центр „Академія», 2015.
9. Черниш Н.Й. Соціологія; підручник за рейтингово-модульною системою навчання.- 5-те вид., перероб. і доп. — К.;Знання, 2010. — 468с.

Допоміжна

1. Вступ до соціології : Навчальний посібник / Л. Г. Сокур'янська. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. — с.206.
2. Городяненко. — К. : Вид. центр «Академія», 2010. — 560 с. 109.
- Соціологія. Курс лекцій/ За редакцією Старовойта І.С. — Тернопіль, Видавництво Астон, 2015. — 176 с.
3. Зарубіжна соціологія (XX – початок XXI ст.) : [хрестоматія / відп. ред. В.Г. Городяненко]. — Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2009. — 656 с.
4. Гудзеляк І. І., Котик Л. І., Ванда І. В. Соціологія: навчально-методичний посібник для самостійної роботи студентів — Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2013. — 95 с.

5. Навчальний посібник з курсу „Соціологічні дослідження в освіті” для осіб, що навчаються в магістратурі за спеціальністю «Педагогіка вищої школи». / О.А. Марущенко, Ю.С. Сіда. – Харків: ХНМУ, 2015. – 32 с.

6. Рожанська Н. В. Загальна соціологічна теорія : навч. посіб. / Н. В. Рожанська, О. М. Дрожанова, О. А. Онофрійчук за наук. ред. І. А. Мейжис, В. Л. Гавелі. – Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. – 336 с.

7. Черниш Н. Соціологія: [курс лекцій] / Н. Черниш. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sociology-lnu.org.ua/resursy.files/Chernysh_Soc_04.pdf

https://shron1.chtyvo.org.ua/Chernysh_Nataliia/Sotsiologhiia_Kurs_leksii.pdf?PHPSESSID=2t5gs53hu88pcdvi5h7ngnva61

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Електронна бібліотека Інституту соціології НАН України. Режим доступу: isoc.com.ua/institute/el_library

2. Дослідження та архів даних соціологічної групи «Рейтинг». Режим доступу: www.ratinggroup.ua

3. Опитування та публікації Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. Режим доступу: www.dif.org.ua

4. Банк даних Київського міжнародного інституту соціології. Режим доступу: www.kiis.com.ua

5. http://www.sociology.kharkov.ua/socio/index.php?option=com_content&task=view&id=230&Itemid=108

6. Соціологія в Україні <http://sociolog.in.ua>

7. Пошукова система Google Академія (Google Scholar) - <http://scholar.google.com>

8. Сайт «Brain Maps» - <http://brain-maps.org/>

9. <https://i-soc.com.ua/ua/institute/lib>

Текст лекції

1. Поняття суспільства і системи. Упродовж усієї історії соціології однією з найважливіших її проблем була проблема: що являє собою суспільство? Соціологія всіх часів і народів намагалася відповісти на запитання: яким чином можливе існування суспільства? Які механізми соціальної інтеграції, що забезпечують соціальний порядок усупереч величезному розмаїттю інтересів індивідів і соціальних груп?

Соціологія по-різному тлумачить поняття “суспільство”. Е. Дюркгейм розглядав суспільство як надіндивідуальну духовну реальність, яка оснований на колективних уявленнях.

За М. Вебером, суспільство — це взаємодія людей, яка є продуктом соціальних, тобто орієнтованих на інших людей, дій.

Американський соціолог Т. Парсонс визначав суспільство як систему відносин між людьми, основою якої є норми й цінності.

З точки зору К. Маркса, суспільство — це сукупність, що історично розвивається, відносин між людьми, які складаються в процесі їх спільної діяльності.

Зрозуміло, що в усіх цих визначеннях так чи інакше відбито підхід до суспільства як до цілісної системи елементів, що знаходяться в стані тісного

взаємозв'язку. Такий підхід до суспільства називається системним. Основна задача системного підходу в дослідженнях суспільства полягає в поєднанні різних знань про суспільство в цілісну систему, яка могла б стати теорією суспільства.

Суспільство складається з множини індивідів, їхніх соціальних зв'язків, взаємодії і стосунків. Та чи можна розглядати суспільство як просту суму цих елементів? Прихильники системного підходу до аналізу суспільства відповідають, що ні. З їхньої точки зору суспільство — це цілісна система. Це означає, що на рівні суспільства індивідуальні дії, зв'язки і відносини створюють нову, системну якість.

Системна якість — це особливий якісний стан, який не можна розглядати як звичайну суму елементів. Суспільні взаємодії й відносини носять надіндивідуальний, надособистісний характер, тобто суспільство — це деяка самостійна субстанція, яка відносно індивідів є первинною. Кожен індивід, народжуючись, застає певну структуру зв'язків і відносин і в процесі соціалізації включається до неї.

Отже, у результаті суспільство стає цілісною системою з якостями, які відсутні у включених до нього елементів. Унаслідок своїх інтегральних якостей соціальна система набуває певної самостійності щодо елементів, що її складають, відносно самостійний спосіб свого розвитку.

Системний підхід до суспільства додається в соціології детерміністським і функціоналістським підходами, а також індивідуалістичними теоріями соціальної взаємодії.

Детерміністський підхід найбільш яскраво виражений у марксизмі. З точки зору цього вчення, суспільство як цілісна система складається з таких підсистем: економічної, соціальної, політичної та ідеологічної, кожен з яких, у свою чергу, можна розглядати як систему.

Ідеї функціоналізму більшою мірою притаманні англо-американській соціології. Основні положення функціоналізму були сформульовані англійським соціологом Г. Спенсером у його праці “Основа соціології” і розвинуті англійським етнографом А. Редкліфф-Брауном і американськими соціологами Р. Мертоном і Т. Парсонсом.

Так само, як і прихильники системного підходу, функціоналісти розглядали суспільство як цілісний, єдиний організм, що складається з багатьох частин: економічної, політичної, військової, релігійної та ін. Але при цьому підкреслювали, що кожна частина може існувати тільки в рамках цілісності, де вона виконує конкретні, цілком визначені функції. Функції частин завжди означають задоволення певної суспільної потреби. Усі ж разом вони спрямовані на підтримку стійкості суспільства і відновлення людського роду. Оскільки кожна з частин суспільства визначає тільки її притаманну функцію, то у випадку порушення діяльності цієї частини чим більше функції відрізняються одна від одної, тим складніше іншим частинам виконувати порушені функції.

Аналізуючи різноманітність підходів до тлумачення «суспільство», зробимо спробу узагальнити погляди науковців:

Український науковець Наталія Черниш стверджує, що суспільство є найзагальнішою системою взаємозв'язків і взаємовідносин між людьми,

соціальними групами, спільнотами та соціальними інститутами. Це сукупність усіх способів взаємодії та форм об'єднання людей, в якій знаходить прояв їхня взаємозалежність один від одного і яка склалася історично.

Суспільство — це відносно стійка система соціальних зв'язків і відносин, що склалися між людьми в процесі історичного розвитку їх спільної життєдіяльності, спрямованої на відтворення умов для існування та задоволення життєвих потреб. Цілісність суспільства тримається завдяки дії звичаїв, традицій, законів тощо. Культурна антропологія трактує суспільство, як сукупність груп індивідів, що вирізняються особливою культурою (системою цінностей, традицій, звичаїв тощо) і існує незалежно від інших груп, тобто не є підгрупою.

Суспільству притаманна низка **ознак**, які відрізняють його від інших груп:

- спільна територія, яка становить основу соціального простору, що в ньому проживають, взаємодіють, формують і розвивають між собою взаємозв'язки члени суспільства. Зазвичай вона збігається з державними кордонами;

- загальноприйнята система норм і цінностей, система культури, що є основою зв'язків між людьми. Завдяки цьому суспільство має велику інтегруючу силу. Воно соціалізує кожну людину, кожне покоління людей, підпорядковуючи їхню поведінку чинним нормам і включаючи її до загальної системи зв'язків;

- здатність підтримувати й постійно відновлювати високу інтенсивність внутрішніх взаємозв'язків, забезпечувати стійкість соціальних утворень. Е. Дюркгейм уважав, що основою стійкості та єдності суспільства є колективна свідомість, наявність спільної волі, які можуть стримати розвиток згубної сили людського егоїзму. Стійкість суспільства, на думку Р. Мертон, зберігається завдяки наявності фундаментальних цінностей, які засвоюються спільнотою індивідів, а на думку Е. Шилза, — завдяки владі, що забезпечує контроль над усією територією і нав'язує відповідну систему цінностей;

- автономність, саморегуляція, саморозвиток, що забезпечуються тими інститутами й організаціями та на підставі тих норм, принципів, традицій і цінностей, які виникають у самому суспільстві. Суспільство здатне без втручання зовнішніх сил створювати для людей такі форми організації та умови їх життя, які необхідні для задоволення їхніх потреб, їхнього самоствердження й самореалізації.

Такі суттєві ознаки і характеристики суспільства, що на них указують провідні вчені і дають змогу трактувати його **як соціальну систему, як цілісність, що має якості, котрих немає у жодної з її складових**. Соціологічне вивчення суспільства як соціальної системи розпочинається з виявлення його складових і принципів дії механізму, котрий їх пов'язує і забезпечує системну цілісність.

Терміни „країна” та „державна” нерідко використовуються як синоніми. Але з погляду юридичної науки ці поняття не є тотожними.

Поняття „країна” за своїм змістом є ширшим, ніж поняття „державна”. Воно має не тільки правове, але й географічне значення.

У правознавстві термін „країна” вживається у сенсі території, що має певні кордони, користується державним суверенітетом або перебуває під владою іншої держави. Історично відомі такі види підвладних країн як колонії, підопічні території. В наші часи країнами нерідко називають адміністративні або автономні частини держави. Наприклад, Країна Басків є складовою частиною Королівства Іспанія. У фізичній географії країна – це велика територія, виділена за географічним положенням, рельєфом, природними умовами та ресурсами. Наприклад, такою є гірська система Карпати–Татри, Західносибірська рівнина тощо. Кордони географічних країн та держав можуть не співпадати. Наприклад, територія гірської країни Кавказ входить до складу декількох суміжних держав (Німеччина, Франція, Італія, чи Азербайджан, Вірменія, Грузія, Туреччина).

Термін „**держава**” застосовується як тотожний поняттю „країна” для позначення сукупності людей, території, на якій вони проживають, і суверенної у межах даної території влади. Цей же термін вживається в суто юридичному сенсі для позначення організації політичної влади, головного інституту політичної системи суспільства, який спрямовує та організує за допомогою норм права спільну діяльність людей, захищає їх права та інтереси.

У переважній більшості суспільствознавчої літератури (як у минулому, так і тепер) подається тлумачення, що поняття "суспільство" і "соціум" є тотожними та рівноцінними, тобто означають одне й те ж саме.

Однак деякі науковці використовують термін «соціум».

Соціум будемо визначати, як *соціалізоване суспільство*. Тобто, сутність соціалізації того чи іншого суспільства показує, наскільки те, що створили люди як особистості, відповідає їхній дійсній природі, споконвічно зорієнтованій на гуманізм, гармонію людини і природи, прогрес людини і людства.

2. Основні теорії в вивченні суспільства.

Соціологічна думка від свого зародження постійно намагалася пізнати, осмислити сутність, основні засади функціонування, найхарактерніші особливості суспільства як соціального феномену.

Так, античні філософи, зокрема Аристотель, Платон, ототожнювали суспільство з державою. У середньовіччі поширеною була думка про те, що суспільство виникало внаслідок домовленості людини з Богом; у нові часи побутувала ідея суспільного договору між людьми, внаслідок якого постало суспільство, хоча деякі філософи (Д. Дідро) вважали, що життя людей завжди було суспільним.

Якісно нове розуміння категорії «суспільство» запропонувала соціологія в середині ХІХ — на початку ХХ ст.

Так, О. Конт і Г. Спенсер вважали його динамічним утворенням, що, як і кожний живий організм, перебуває у постійному розвитку, виявляючи здатність до саморегулювання.

Е. Дюркгейм розглядав суспільство як надіндивідуальну реальність, що заснована на колективних уявленнях.

Для М. Вебера суспільство — це взаємодія людей, яка є продуктом соціальних, тобто орієнтованих на інших людей, дій.

Г. Тард розумів суспільство як продукт взаємодії індивідуальних свідомостей через передавання людьми один одному переконань, прагнень, спонукань тощо.

За К. Марксом, суспільство — це живий організм, сутністю якого є залежність усіх соціальних підсистем від економічної; це сукупність відносин між людьми, що формуються та історично розвиваються у процесі спільної діяльності.

Різні аспекти суспільства як соціологічного феномену є предметом багатьох сучасних досліджень. Залежно від погляду на суспільство як фундаментальну категорію соціології формувалися відповідні теорії суспільства, у розвитку яких простежується три періоди:

1. Кінець XVIII — початок XX ст. Соціологія функціонувала як сукупність поглядів щодо промислового суспільства. Всі тодішні теорії виходили з того, що суспільство, яке зароджується, має індустріальний характер, а економічна система визначає тип суспільства, задає принцип суспільного порядку.

2. 20-ті — кінець 60-х років XX ст. Учення цього періоду зосереджувалися на фіксації нових специфічних рис, явищ, зумовлених переходом до стадії організованого капіталізму, передусім в економічній сфері. Суспільство вони тлумачили як державно-монополістичний (з точки зору форми власності), організований (з огляду на соціальні та економічні процеси), зрілий, розвинутий капіталізм як менеджеріальне суспільство (враховуючи домінуючу професію у всіх галузях), як суспільство масової культури.

3. 70—90-ті роки XX ст. На цьому етапі виникають «концепції інформаційного суспільства» (теорії Д. Белла, Р. Дарендофа, О. Тоффлера, Ф. Ферроратті та ін.), які фіксують трансформації в економічній системі, структурі формальної та неформальної влади, інформаційній сфері. Вони розглядають інформаційне суспільство як особливу стадію історичного та соціально-економічного розвитку людства.

"Стихійні соціологи" зазвичай називають три гіпотези походження суспільства: еволюційну ("праця створила людину", перетворивши стадо в співтовариство виробників); теологічну ("Бог створив людину і заповів їй Закон"); космічну ("все це справа рук інопланетян").

Усі ці теорії однаково дискусійні, однак жодна з них не дає відповіді про "технологічні деталі" процесу творення соціального організму.

Як уже зазначалося, суспільство виникає тоді, коли виникає суспільне життя, тобто взаємини людей перестають бути спонтанними і хаотичними, а набувають певної структури. Наука пропонує такі теорії походження суспільства:

Інструментальна. Використовуючи знаряддя праці, люди навчалися працювати, підвищувався їх добробут. Це привело до функціонального поділу общини, закріплення розподілу праці, до появи майнових відмінностей. Відтак — взаємини людей набувають певної структури, виникає і починає розвиватися соціальна організація.

Сексуальна. Базується на такій особливості людини — поза сезонний характер розмноження і задоволення від сексуальних відносин. Це могло

призводити до спонтанного, неконтрольованого спалаху народжуваності, який вибивав життя групи із ритму, ослаблював її, створюючи навантаження непосильні для цієї групи. Встановлення контролю за народжуваністю привело до появи сім'ї і норм, які регулювали сексуальні, а поряд з тим і всілякі інші стосунки членів спільноти. Регламент відтворення привів до планування господарського життя, а результатом цього стала поява соціальної організації.

Кратична. Сила і розум розподілені серед людей нерівномірно. Поєднуючись із природною експансивністю (жадібність і цікавість), ці якості перетворюються в фактори, які дозволяють певним групам зайняти лідерську позицію і отримати кращу їжу, кращих сексуальних партнерів тощо. Лідери починають формувати й утверджувати систему правил, вшанування вождів, розподіл привілеїв, передавання влади. Норми, які спрямовані на збереження і підтримування нерівності, становлять основу соціальної організації, тобто регламентованої, впорядкованої і підконтрольної у своїй діяльності людської асоціації.

Гендерна. Базується на аналізі розподілу соціальних ролей між статями. Жінка виношує і виховує потомство, тому вона, "згідно з природою", має більшу значимість і розпорядчу волю (вона навчає, передає традиції). Чоловік — індивідуально незначний, замінний і функціонально відіграє роль "сервера" для обслуговування процесу відтворення: забезпечує житло, харчування, одяг тощо. Невдоволені своєю допоміжною роллю, чоловіки створюють протипагу жіночій монополії на відтворення — чоловічу монополію на встановлення порядку. В цьому сенсі політика — породження андрогенної цивілізації.

Семантична. Будується на визнанні слабкості людини як біологічної істоти. Через це закон виживання спонукує людей до об'єднання зусиль, створення "колективного організму", здатного вирішувати найскладніші завдання. Групова взаємодія пов'язана з координацією зусиль, диференціацією функцій. Це можливо тільки із розвитком спілкування, мови. Формується впорядкований світ комунікацій, система впорядкованих колективних взаємодій.

3. Типологія суспільств.

Типологія — виділення певних типів суспільств за певними подібними ознаками або критеріями.

За таким критерієм, як писемність, наприклад, можна виділити дописьменні (доцивілізовані) і письменні суспільства.

За способом добування засобів існування: мисливці та збирачі; скотарі та городники; землероби (традиційне суспільство); індустріальне суспільство.

За способом виробництва і формою власності (типологія, запропонована Карлом Марксом) - первіснообщинна, рабовласницька, феодальна, капіталістична і комуністична. Процес виробництва матеріальних благ розглядається як основа суспільного життя.

Виробляючи, люди впливають один на одного, і ця система взаємодій (безпосередніх і опосередкованих, свідомих і неусвідомлених) людей, які

зайняті виробництвом, обміном, розподілом матеріальних благ, утворює виробничі відносини.

Характер виробничих відносин і їх основа — форма власності — відрізняють один тип суспільства (суспільний лад) від іншого:

—первіснообщинний лад характерний для суспільства з примітивно-привласнювальним способом виробництва, розподіл праці тут відбувається за статево-віковою ознакою;

—за рабовласницького ладу, домінуючими є відносини між рабовласниками і рабами, які (відносини) відзначаються тим, що одним людям належать усі засоби виробництва, а інші — не лише не володіють нічим, але й самі є власністю рабовласників, « знаряддя, які вміють розмовляти»;

лише не володіють нічим, але й самі є власністю рабовласників, "знаряддями, які вміють розмовляти";

—за феодального ладу селяни вже не є знаряддям праці, проте, оскільки основний засіб праці — земля, — є власністю феодалів, то селяни змушені платити оброк і відробляти панщину за право використовувати землю;

—при капіталістичному ладі, домінуючими є відносини між капіталістами і найманими робітниками. Найманці є особисто вільними, але позбавлені знарядь праці і змушені продавати свою робочу силу;

— при комунізмі, початковою стадією якого є соціалізм, на думку Маркса, робітники мали би стати власниками засобів виробництва, а, відтак — працювати на себе і, таким чином, мала би зникнути експлуатація людини людиною.

Вихід у світ у 1945 р. книги британського філософа і соціолога К. Поппера(1902—1994) "Відкрите суспільство і його вороги" ввів у науковий обіг ще один спосіб типології суспільств — на "закриті" і "відкриті" суспільства.

У сучасній соціології найчастіше використовують так звану синтетичну модель типології суспільства. Її автором вважають американського соціолога Денієлла Белла.

Він запропонував поділити усю історію людства на три стадії:

- доіндустріальну (традиційне суспільство),
- індустріальну
- постіндустріальну.

Традиційне суспільство (доіндустріальне)— це найтриваліша із трьох стадій, її історія нараховує тисячі років. Більшість своєї історії людство провело саме у традиційному суспільстві.

Індустріальному суспільству властиве машинне виробництво, національна система господарювання, вільний ринок. Цей тип суспільства виник порівняно недавно — починаючи з XVIII ст., внаслідок промислової революції, що охопила спершу Англію і Голландію, а згодом і решту країн світу. (В Україні промислова революція почалася приблизно у середині XIX ст.).

Суть промислової революції полягає у переході **від ручного способу виробництва до машинного, від мануфактури до фабрики**. Тепер всього-

на-всього 5—10 % людей, зайнятих у сільському господарстві, виробляють продуктів достатньо для усього суспільства.

Постіндустріальне суспільство

У другій половині XX ст. у найрозвинутіших країнах світу, таких, як: США, країни Західної Європи, Японія **різко зростає значення знання та інформації.**

У зв'язку зі зростанням ваги знань та інформації, наука перетворюється на безпосередню виробничу силу суспільства — все зростаючу частину доходів передові країни отримують не від продажу промислової продукції, а від торгівлі новими технологіями і наукоємкою та інформаційною продукцією (як от: кіно, телепрограми, комп'ютерні програми тощо).

Якщо індустріальне суспільство було економікоцентричним, то постіндустріальне суспільство характеризується культуроцентричністю.

Це, звичайно, не означає, що постіндустріальне суспільство заперечує базові компоненти індустріального (високорозвинена промисловість, трудова дисципліна, висококваліфіковані кадри).

4.Соціальні зміни. «Інформаційне суспільство»

Соціологи впродовж тривалого часу вивчали переважно незмінні, сталі процеси, сформовані інституції та структури. Сьогодні ж необхідно вивчати нестійкі соціально-політичні стани, різноманітні перехідні процеси, які радикально змінюють спосіб поведінки індивіда. Оскільки сучасний світ дедалі частіше характеризують як мінливий.

Соціальні зміни — тип руху соціальних явищ, процесів та соціальних структур у суспільстві, у результаті якого виникають, нагромаджуються і трансформуються якісні відмінності між ними, створюється багатоманітність соціальної реальності.

Соціальна зміна — це перехід соціального суб'єкта з одного стану в інший, істотна трансформація соціальної організації, соціальних інститутів. Соціальні зміни виявляються у виникненні, деформації та зникненні певних елементів соціальної системи, трансформації її внутрішніх та зовнішніх зв'язків. Зміни в окремих соціальних структурах становлять зміст їх функціонування, а зміни в соціальній системі в цілому — зміст її розвитку.

Термін "соціальна зміна" був введений у науковий обіг 1923 р. американським соціологом У. Отберном.

Перші соціологічні спроби пояснити зміни, що відбуваються у суспільстві пов'язані з ім'ям О. Конта, який виокремив такі галузі науки як соціальну статичку та соціальну динаміку. Проте О. Конт, як і більшість мислителів XVIII — першої половини XIX ст. (Ж. Кондорсе, К. Сен-Сімон, Г. Спенсер та інші), соціальну зміну виразив через ідею прогресу, ототожнюючи соціальну динаміку з соціальним поступом.

Витоки формування сучасного теоретичного бачення соціальної зміни пов'язують з загальносоціологічними теоріями К. Макса, М. Вебера, Е. Дюркгейма. Величезне значення для становлення сучасної теорії соціальної зміни мали концепції соціокультурного розвитку людства, розроблені О.

Шпенглером, А. Тойнбі, теорія соціокультурної динаміки П. Сорокіна. У своїх працях вони намагалися протиставити соціальному прогресу власне бачення світу як складної взаємодії культур, порушували питання про багатоманітність всесвітньо-історичного процесу, альтернативність соціокультурного розвитку.

У соціологічній літературі існують різні підходи до класифікації соціальної зміни. У залежності від розмірів, масштабів їх прояву в суспільстві соціальні зміни поділяють на великомасштабні (значні зміни соціальної структури, включаючи наслідки й прояви таких структур, які закріплені у нормах, цінностях, культурних символах) та дрібномасштабні (зміни у характеристиках соціальної структури, які не мають якихось безпосередніх і значних наслідків для всезагальної структури як такої). Прикладом дрібномасштабних змін є "життєві цикли", а короточасних великомасштабних змін — революція, довготривалих — соціальна еволюція. Залежно від джерела виникнення виділяють екзогенні та ендогенні зміни.

Якщо підсумувати існуючі у літературі типи соціальних змін, то в цілому можна навести наступну їх класифікацію.

За масштабами:

- малі;
- маргінальні;
- всеохоплюючі;
- революційні зміни.

Зміни можуть охоплювати всю соціальну систему, а можуть надавати пріоритет якомусь одному аспектові елемента. Можуть бути короткострокові, середньострокові та довгострокові. Можуть вести соціальну систему до прогресу, розвитку або занепаду. Соціальні зміни відбуваються на рівні міжособистісних відносин, на рівні організацій та інститутів, малих і великих соціальних груп, на місцевому, соцієтальному та глобальному рівнях. За характером перебігу виокремлюють наступні різновиди соціальних змін; функціональні, реформи, революції, модернізації, трансформації та кризи.

Соціальні зміни можуть бути викликані різними причинами. Загалом всі причини та механізми соціальної зміни можна поділити на три групи:

- економічні (розвиток виробництва та виробничих сил);
- соціальні, соціально-психологічні (ускладнення структури суспільства та його диференціація);
- культурологічні (прогрес в науці, техніці та технологіях).

Термін "інформаційне суспільство" сьогодні досить широко вживається в соціології, футурології та глобалістиці.

Ним користуються для означення деяких визначальних для людського життя змін у сучасному суспільстві, що спричиняються інтенсифікацією в ньому інформаційних потоків на базі розвитку інформаційно-комп'ютерних технологій.

Перші спроби аналізу впливу інформатизації людської діяльності (за аналогією з механізацією) на суспільне життя здійснили на поч. 1960-х рр. американські дослідники Ф. Мечлап та М. Порат. Ф. Мечлап, зокрема,

понятійно виокремив професійну діяльність, пов'язану з продукуванням і практичною реалізацією знань та інформації, з-поміж інших форм професійної діяльності.

У 1970-ті рр. проблемами інформатизації, але не лише виробничої діяльності, а суспільним життям в цілому зацікавилися футурологи. Осмислюючи ці проблеми, амер. соціолог Д.Белл (1974), зокрема, дійшов висновку, що в майбутньому на передній план у соціальному житті вийдуть "нові технології прийняття рішень", а головними "соціальними акторами" стануть професіонали-технократи, які оперуватимуть знаннями й інформацією. Це зумовить якісну зміну суспільства – входження його в "інформаційну еру". Після оприлюднення книги О.Тоффлера та Дж.Несбіта "Мегатренди" (1984) термін "інформаційне суспільство" став загальноновизнаним. Децентралізація комунікацій посилює комунікаційний потенціал індивіда й зумовлює, зокрема, віртуалізацію його фізичної присутності на роботі чи будь-де в іншому місці, що може призвести до кризи його соціальної ідентичності.

Новим етапом у розвитку поняття "інформаційне суспільство" стала розробка концепції "мережевого суспільства" (М.Кастельс, 1996, 1998), в рамках якої було акцентовано увагу:

- по-перше, розвиток суспільства в майбутньому залежатиме не стільки від фізичних ресурсів, скільки від довіри людей до процесів мобілізації і координації знань та інформації;
- по-друге, широке поширення інформаційно-комп'ютерних технологій спричинить фрагментацію соціального часу, який може бути або додатково накопичений завдяки примноженню інформації, або розтрачений через активну комунікацію.

Критики теорії інформаційного суспільства, зокрема Ф. Уебстер та К. Мей зауважують, що інформаційно-комп'ютерні технології – це позасоціальний феномен, а тому вони не можуть змінити фундаментальних засад існування суспільства. Критики доводять також, що поняття, якими оперують прибічники ідеї інформаційного суспільства, є нечіткими, а їхні кількісні розрахунки – недостовірними (оскільки навіть у межах фірм та установ інформаційна діяльність не піддається чіткому економічному вимірюванню).

Водночас очевидно, що і в Україні відбувається інтенсивна інформатизація більшості сфер людського життя та діяльності, а це є запорукою того, що новітні інформаційні технології невдовзі стануть визначальними чинниками соціально-економічного та інтелектуально-духовного розвитку українського соціуму.

Зазначений процес характеризується такими об'єктивними показниками:

- обмін інформацією набув миттєвого та глобального характеру, відстані й державні кордони вже не є суттєвою перешкодою для руху інформаційних потоків;
- значно зросли й продовжують зростати можливості збору, обробки, зберігання, передачі інформації, доступу до неї;

- суттєво зросло та продовжує зростати значення доступу до інформації для розвитку різних сфер людської діяльності;
- виникає й дедалі більше загострюється проблема інформаційної нерівності й бідності – як на внутрішньому та регіональному, так і на міжнародному рівнях;
- відбувається перехід до нових форм зайнятості населення, зокрема формуються нові трудові ресурси за рахунок збільшення кількості зайнятих в інформаційно/інтелектуально орієнтованих типах робіт;
- безпрецедентно зросла кількість персональних і корпоративних контактів на локальному та глобальному рівнях, Україна активно включається у процеси формування нових трансдержавних і транснаціональних спільнот та ідентичностей.

Висновки

У системному підході найважливішими ознаками системи є такі: цілісність, наявність двох або більше типів зв'язків (просторових, функціональних, генетичних та ін.), структура, наявність рівнів та ієрархії рівнів, управління, ціль, самоорганізація, функціонування і розвиток. Усі ці системоутворювальні фактори властиві суспільству.

Соціальна система — цілісне утворення, головним елементом якого є люди, їх зв'язки, взаємини та взаємодії, а також соціальні інститути та організації, соціальні групи, спільноти, норми і цінності.

Відтворюючи себе, суспільство не тільки зберігає свою цілісність, але й змінюється. Виникають нові структурні елементи, норми і цінності.

У філософській та соціологічній думках виділяють три різновиди системних уявлень про суспільство: системно-механічне; системно-органічне; синтетичне (поєднує риси перших двох).

Основні теорії вивченні суспільства.

На даний час існують такі теорії походження суспільства:

Інструментальна;

Кратична;

Гендерна;

Сексуальна;

Семантична.

Типологія суспільств:

- доіндустріальне (традиційне суспільство);
- індустріальне суспільство;
- постіндустріальне суспільство.

Перехід від індустріального до постіндустріального суспільства визначається такими чинниками:

— зміною у сфері економіки: перехід від економіки, орієнтованої на товаровиробництво до економіки, що орієнтується на сферу послуг та інформації. Причому, йдеться, насамперед, про висококваліфіковані послуги, такі як розвиток і загальна доступність банківських послуг, розвиток засобів масової комунікації і загальна доступність інформації, охорона здоров'я, освіта, соціальна опіка і тільки у другу чергу — послуги, що надаються окремим клієнтам.

—зміною в соціальній структурі суспільства(поділ за професійною ознакою приходить на зміну класовому поділу). Наприклад, Деніелл Белл вважає, що в постіндустріальному суспільстві зникає клас капіталістів, а його місце займає нова правляча еліта, яка володіє високим рівнем освіти і знань;

—центральною місцем теоретичного знання у визначенні основних векторів розвитку суспільства. Основний конфлікт, між знанням і некомпетентністю. Зростає значення вищих навчальних закладів: університет заступив промислове підприємство. ;

—створенням нових інтелектуальних технологій(серед іншого, наприклад, геномна інженерія, клонування, нові агротехнології та ін.).

Щодо соціальних змін:

Отже, сьогодні соціальну зміну дедалі більше розуміють як інноваційний процес, що веде до зміни звичного способу життя, стереотипів, традицій, внесення динаміки у соціальний порядок. Водночас вчені зазначають, що прагнення будь-якого соціального організму до зміни так само природне, як і його прагнення до збереження вже набутого стану.

Основним положенням в концепції соціальної зміни є те, що відмінності повинні стосуватись різних часових моментів і стану однієї системи, соціального об'єкта, що вивчається, наприклад конкретного суспільства, держави, організації, соціальної групи, культури тощо. Зміни — це відмінності між тим, що являла собою система в минулому, і тим, що стало з нею через певний проміжок часу. Соціальні зміни потрібно розглядати як багатофакторний процес, на який впливають чинники зовнішнього середовища, зміни в економіці, культурі, ідеології.

Підводячи підсумок щодо розвитку інформаційного суспільства, треба зазначити, що вже у 50-70 роки стало видно, що людство вступає в нову епоху, дорогу до якої було прокладено бурним розвитком техніки, зокрема комп'ютерів. Проблема існування та буття людини у повністю "технізованому та інформатизованому" світі не могла не турбувати філософів, соціологів, економістів та інших фахівців.

Ми будемо розуміти під "інформаційним суспільством" цивілізацію, яка базується на нематеріальній субстанції, умовно званою "інформацією". Така цивілізація має властивість взаємодіяти як з духовним, так і з матеріальним світом людини. Остання властивість особливо важлива для розуміння суті нового суспільства. Оскільки інформація формує матеріальне середовище життя людини та виступає у ролі нових технологій, комп'ютерних програм тощо.